

Berislav Perić

ÁLLAM ÉS KÉNYSZER

I. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tudományos csoportjában a „Jog és társadalom — alapvető kutatások” téma kapcsán az eddigi viták keretében felmerült az ÁLLAM definiálásának kérdése, illetve e tudományos alapfogalom tartalmának a meghatározása.

Ebben az értelemben említettek egy definíciót, amely szerint „... a jognak mint társadalmi szabályozó intézménynek az alapja a fizikai erő eszközének monopóliuma az állam kezében, amely a *területiség* és viszonylagos folytonosság mellett a politikai hatalom sajátos jellegzetessége. Idővel ez a tényező a jog mindennapi életében mind kevésbé lesz szembetűnő, de *háttérként állandóan jelen van...*”.

Az említett összefüggésben megkíséreltem válaszolni az államnak erre a definíciójára és felülvizsgálási jogosultságát. Ez különösen a definíciónak azon részére vonatkozik, amely az állam kezében lévő „fizikai erő eszközének monopóliumáról” szól.

II. Csoportunk értekezletén megkíséreltem *teljesen spontánul* fölvetni e definíció felülvizsgálásának szükségességét, s egy rögtönzött fejtegetésben a következőket mondtam: PONTOSÁGÁT illetően gondosan felül kell vizsgálni a definíciót, amely szerint az állam a FIZIKAI KÉNYSZER MONOPÓLIUMA.

Ugyanis:

i. Az állam nem az egyedüli szervezet, amely az állam területén erőszakot érvényesít... Ezt tehetik más szervezetek is, mint például: bűnügyi szervezetek, politikai szervezetek, ún. szubverzív szervezetek, terrorista szervezetek, forradalmi vagy ellenforradalmi, városi vagy nemzeti gerilla, ETA, IRA, forradalmi egyetemisták (tűzszok fogva tartása) stb.

Néha ez a kényszer vagy erőszak erősebb az államnál, vagy az államnak nincs elég ereje megfékezni. Ha a nem-állami erők kényszere vagy erőszakja eléri egy bizonyos minőséget és mennyiséget, maga az államhatalom körül veszélybe.

Tehát nem az állam az egyedüli erő, amely saját területén erőszakot alkalmaz. Úgy hiszem, hogy ezzel egyetérthetünk.

2. Azonban itt úgyszintén említük a MONOPÓLIUMOT... hogy az államnak MONOPÓLIUMA van. Itt a következő kérdést kellene feltenni:

a) valójában monopóliumról van-e szó, ha az állam nem a *kényszer* egyedüli megvalósítója,

b) ha az állam önmagának adományozta ezt a *monopóliumot*, akkor bizonyos mértékben az állam „IDEM PER IDEM” definíciójáról van szó, vagyis az államot úgy definiáljuk, ahogy az SAJÁT MAGÁT MEGHATÁROZTA... EZ PEDIG ALAPVETŐ GNOSZEOLÓGIAI HIBA.

Mivel a fenti fejtegetésem inkább csak spontán volt, most részletesebb elemzésbe bocsátkozom. Elgondolkozva az állam (és a jog) meghatározásának kérdésén, a könyveimben kifejtett álláspontokkal összhangban és azok folytatásaként, a következő kérdések vetődnek fel:

1. Van-e az államnak saját területén tényleges „*monopóliuma a fizikai erők eszközein*”?

2. Lehet-e az államnak (a fizikai kényszeren kívül) *másfajta kényszere is* (gazdasági, ideológiai, pszichikai stb.)?

3. Indokolt-e egy olyan *összetett, sokoldalú és meghatározásokban gazdag, sőt ellentmondásos* jelenséget, mint az állam (a területi és relatív kontinuitás mellett) a „*fizikai erő eszközének monopóliumára*” vezetni?

4. Indokolt-e az államot *belsőjogi szempontból* vizsgálni, mivel az állam a *nemzetközi közösség tagja is*, s ezért a *nemzetközi jog szempontjából* meg kell határozni! Ha egyetértenek ezzel a *szükségességgel*, akkor talán még kevésbé lenne elegendő egy olyan meghatározás, amely szerint az „*állam kezében a fizikai erő eszközének monopóliuma van*”.

5. Van-e az állam és a jog *lényegének* (a kényszer mellett) más eleme is, talán a kényszerrel teljesen ellentétes, mint például az állami szervek vagy a polgárok *meggyőződése*, a meghatározott államhatalom támogatása és védelme felől (tehát bizonyos értelemben *autonóm elem*)?

Ezek volnának a kérdések, amelyekre választ szeretnék adni, de nem valami *végleges feleletet*, hanem csak *részletesebb elemzést*; és mindannyiunk számára *kérdéseket*.

III. Ez volt az *indítéka* írásomnak. A tudományos *ok* viszont sokkal mélyebb. Ugyanis:

1. Az állam (és természetesen a jog is) különösen fontos társadalmi-politikai tényező, s úgyszintén a jogtudomány fő tárgya. A jogi nyelv nélkül az állam néma és tehetetlen volna; nem intézhetné polgáraihoz a következő viselkedésszabályokat.

2. Történelmi létezésünk során az állam és a jog egy alapvető kérdése az emberiség érdeklődésének a középpontjában állott: Mit jelentenek e tényezők, miben rejlik lényegük, mi a céljuk és értelmük? Erre sok-sok definíció született, amelyek nemcsak hogy különböztek, hanem ellentétesek is voltak.

3. E tényezők fogalmi meghatározásának messzemenő jelentősége van a tudományban, nemcsak a jogtudományban, hanem a humán tudományokban is. A definíció lényegétől függően nemcsak jogi, hanem *gyakorlati* következmények is vannak. Ugyanis a jog és az állam ereje, e tényezők hatása minden otthomba behatol, minden polgárra vonatkozik, determinálja őket és (részben) meghatározza sorsukat.

4. Másfelől, sok évi jogelméleti és jogfilozófiai tudományos és gyakorlati munkánk alapján nem nehéz leszögeznünk, hogy az állam és a jog olyan társadalmi jelenségek, amelyek rendkívül gazdagok összetett, ellentmondásos, statikus és dinamikus meghatározásokban. A történelmi folyamán az állam és a jog definíciója annyiszor változott, ahányszor megváltozott az emberek társadalmi tudata, és ahányszor megváltoztak a társadalmi élet anyagi feltételei.

Itt azonban még egy kérdés adódik: Lehetséges-e az államnak és a jognak az eltérő és gazdag meghatározásait, valamint az ezekhez kapcsolódó ellentmondásokat *közös nevezőre* hozni?

Arra következtetésre jutottam, hogy ez nagyon nehéz lenne és mit sem érne.

Mivel az állam és a jog nagyon összetett és ellentmondásos társadalmi jelenség, ezért az államról alkotott képünk nem lehet *egyoldalú*; jó, ha sokoldalú, de legjobb a *mindent felölelő* meghatározás. Meghatározásokban minél gazdagabb megismerésünk tárgya, annál szükségesebb a minél gazdagabb megismerési szempont. Lenin *Filozófiai füzeteiben* közvetlenül is találkozunk e nézet igazolásával. E művében Hegel gondolatát idézi, mely szerint „minél gazdagabb a meghatározandó tárgy, azaz minél több oldalról lehetséges a tanulmányozása — annál különfélebbek lesznek a róla alkotott definíciók” — Lenin *ehhez határozottan a következőket* írja hozzá: „például az élet, állam etc. definíciója”.

5. Hogyan határozható meg tehát az állam és a jog, ha annyira összetett tényezőkben gazdag és ellentmondásos jelenségek, és ha kockázatos e tényezőket közös nevezőre hozni?

Már 1962-ban, *Jogtudomány és dialektika* című könyvemben igyekeztem felhívni a figyelmet erre a problémára, a definíálás e nehézségeire, s rámutatni az állam és a jog meghatározásának néhány alapvető ellentmondására.

Az államot és a jogot az emberiség egész története folyamán a sokféleség és az ellentmondás jellemzi. Alkalmazható rájuk mind a statikus, mind a dinamikus aspektus. Nyugalmi állapotban vannak, de állandó mozgásban is, állandó változásban, attól függően, hogy evolúciós, vagy forradalmi változásról van-e szó.

„Az önmagával levő absztrakt azonosságnak még nincs élete — mondja Hegel... Valami tehát csak akkor él, ha ellentmondást hordoz magában és elegendő ereje van ahhoz, hogy ezt az ellentmondást felölelje és megtartsa.” Ehhez Hegel a következőket fűzte hozzá:

„... az eddigi logika és a közönséges ábrázolás egyik alapvető előítélete szerint az ellentmondás nem annyira lényeges és immanens jelző,

mint az identitás... még akkor is, ha rangsorolásról lenne szó és ha mindkét meghatározást külön rögzítenénk, az ellentétet lényegesebbnek, mélyebbnek kellene tekinteni. Az azonosságnak az ellentéttel való összehasonlítása ugyanis csak az egyszerű közvetlenség meghatározása, az ítéletelen lété, míg az ellentmondás minden mozgás és az élet gyökere: amennyiben valami önmagában hordozza az ellentmondást, csak akkor mozog, akkor van impulzusa és tevékenysége.”

Erre tanít bennünket a nagy dialektikus: „az ellentmondás az, ami a világot egyáltalán mozgatja...”.

Jogtudomány és dialektika című könyvemben arra törekedtem, hogy leírjam és megállapítsam az állam és a jog néhány alapvető ellentmondását. Itt említettem, hogy az állam és a jog egy dialektikus egységében immanensek a következő ellentmondások: etikus és nem etikus összetevők; autonóm és heteronóm; a kényszer komponensei, de a szabad meggyőződés is, azután a faktikus és a normatív; osztály-, általános és egyéni érdek. Nem beszélve arról, hogy milyen ellentmondásokba bonyolódik az állam és a jog, ha a nemzetközi viszonyok szemszögéből vizsgáljuk őket, a nemzetközi közösség tagjaiként!

Az ellentmondások felsorolását, valamint az állam és a jog *mélyebb és sokoldalú* kutatásának szükségességét egy kiváló Engels-idézettel támasztanám alá:

„A dialektika, amely nem ismer el semmilyen *hard and fast lines*-t, semmilyen feltétel nélkül »vagy-vagy«-ot, amely az elmozdíthatatlan metafizikai különbségeket egyikből a másikba vezeti át, valamint a »vagy-vagy« tényezőkön kívül úgyszintén ismeri az »egyik és a másik«-at, az igazi helyen, ez a dialektika *közvetít* az ellentétek között, és végső fokon ez az egyedüli helyes gondolkodási mód.”

6. Másrészt, mindannyiunknak mint tudományos dolgozóknak és mint tanároknak is, főképp *didaktikai célból*, rendelkezniünk kell az alapvető tudományos tárgyaink tömör és rövid definícióival, és igyekeznünk kell ezeket átvenni egyetemi hallgatóinkra is. Miként oldható meg az a gordiuszi csomó, hogy tudományos szemszögből egy bővebb, leíró definíciónak kellene-e előnyt adni, pedagógiai aspektusból viszont egy rövid és velős definíció a jobb?

Ellentmondásos társadalmi jelentőségekről lévén szó ugyanis mindig nagyon kockázatos ezt a meghatározás-bőséget, ezt a többértékűséget definícióink Prokrusztész-ágyába zsugorítani. A dolgok lényege talán megmarad, a valódi gazdagság elszegényedik, meglesz a definíció *tömör-sége*, de elveszítjük a gazdag *realitást*. Melyiket válasszuk tehát?

Annak bizonyítására, hogy milyen időszerű az állam és a jog meghatározásának gazdagsága, felsorolnám az állam és a jog néhány szélsőséges felfogását. Természetesen ezek a definíciók szoros összefüggésben álltak és állnak a társadalmi tudattal és a társadalmi élet anyagi feltételeivel. De nemcsak erről van szó! Ezek a meghatározások, felfogások vagy definíciók függték e tényezőkkel szembeni *érzelmi* vagy *tapasztalati állásfoglalásainktól* is. Az államról, mindenekfelett pedig a konkrét állam-

ról alkotott általános vélemény függ az iránta való szubjektív álláspontunktól: egyesek számára (az állam) sötét börtön lesz, míg másoknak a „nagy család”, amelyhez tartozik.

Ezek szerint az államnak és a jognak legalább annyi meghatározása létezik, mint a szabadságnak, az egyenlőségnek, a demokráciának és a politikának. Közkeletű fogalmak ezek, amelyeket nagyon gyakran használnak, de ugyanakkor *vissza is élnek velük*. Példaként említsük meg az államnak és a jognak néhány végletes definícióját.

VI. Egyes teoretikusok számára az állam és a jog az emberi társadalom etikai értékei, mert építik és védik a társadalmi szervezetet, a társadalmi rendet és munkát, s ezáltal az *emberi társadalom egzisztenciáját is*. Mások azt gondolják, hogy az állam és a jog fő küldetése az *igazság megvalósítása és a szabadság és egyenlőség elérése az emberi társadalomban*. Ismét mások szerint az állam és a jog eszköz azok kezében, akik a társadalomban a legerősebbek (túlnyomórészt gazdasági erőről van szó), eszköz az ún. uralkodó osztály kezében, érdekei megvédése és céljai megvalósítása érdekében. Az anarchista ihletésűek azt tartják, hogy az állam és a jog évszázados és nagy bajai az emberiségnek, így az emberek csak akkor lesznek boldogok, ha megsemmisítik a társadalom állami és jogi szervezetét.

Az állam és a jog definícióinak igen széles skálájával rendelkezünk — az állam gloriifikálásától az állam és a jog „naturalista” vagy „nihilista” fölfogásáig. Melyik definíciónak adjunk tehát elsőbbséget? Hogy legalább példaképpen bemutassak valamit ebből a gazdag és sokrétű definícióhalmazból, amely az államra és a jogra vonatkozik, kiemelném a következő összetevőket:

Milyen joron ERŐ? Állítólag ezt a kérdést még a régi rómaiak tették fel, amikor elvesztették a gazdasági, politikai és katonai hatalmukat, méghozzá a hódítóknak, amikor azok Róma kapuit döngették; milyen *jogon* jöttek ők szétrombolni a rendszerüket és vívmányaikat? A hódítók pedig a következőt felelték: „*Jogunk a kardunk hegyén van*”.

Parafrazálva Rousseau-t, Engels az *Anti-Dühring*-ben a következőket mondja: „A despota azonban csak addig úr, míg övé az erőszakhatalom, és ezért, amikor elúszik, nem lehet panasza az erőszak ellen... Az erőszak tartotta őt fenn, az erőszak dönti őt le...”

Hobbes kiemeli: *AUTORITAS, non veritas facit legem*, az igazságról pedig: *ius non est iustum, sed iussum!* Látszik, hogy itt az állam és a jog meghatározásakor a hangsúlyos elem az *erőszak*.

Azután említsük meg H. Spencer szarkasztikus megjegyzését, amely szerint: „Egyrészt a szülő és a gyermek, másrészt az állam és a polgárok között fennálló analógiának egyedüli igazolása, azok gyermekes természete, akik hisznek ebben az analógiában.”

Azonban más felfogások is léteznek. Egyesek szerint a jog akkor van a maximumában, amikor a *kényszer* a minimumában van. Vagy egy más vélemény: *legjobban* akkor lehet uralkodni, ha *legkevésbé* uralkodnak. PORTALIS, a híres jogász a Code Civile „szellemének” megindoklásá-

ban kiemeli, hogy „a törvények nem a *hatalom* tiszta aktusai . . .” Rocher a nemzeti gazdaságról szóló kapitalis művében az állam glorifikálásának ad hangot, amikor azt állítja: „Maga az állam minden nép legfontosabb *nem materiális tőkéje*”.

A nagy teoretikus, R. Ihering megjelenésével az állam és a jog felfogása néhány mértékletes, de igen realizisztikus összetevővel gazdagodott. Ihering a következő kérdést tette fel: Vajon a társadalom csak azokat a cselekvéseket tudja megvallósítani, amelyeket *megfizettethet*, vagy *kikényszeríthet*? Ihering azt feleli, hogy az ún. egoista indítékokon kívül, amelyek a szociális gépezetet mozgásba hozzák, léteznek még más indítékok is, amelyek alapján nem az egoizmusban, hanem az *etikában* és az *erkölcsben* van. Ezek a *kötelességtudat* és a *szerelem* érzése. Hasznosabb a közönségnek, állítja Ihering, ha a polgárok kötelességtudattal és tisztelettel viselkednek jogrendszerük iránt, mintha ezt jutalomra számítva, vagy kényszerből tennék. Nem mondható, hogy a jogrendszer normális fenntartása érdekében elegendő lenne csupán a kényszer. Jaj annak a jognak, amely csak azért érvényes, mert a polgárok feje fölött csattog az ostor. Nincs tehát egyetlen nép sem, amely valamit is elérhetne jog nélkül, de úgyszintén egyetlen olyan sincs, amelynek elegendő lenne csupán a jog. Ha a jog nem is létezhet kényszer nélkül, nem indokolt a jogot csupán a kényszerre korlátozni.

Ihering után L. Duguit a jogot a társadalmi szolidaritástól teszi függővé. Felfogása szerint *nem* jog az a jogi norma, amely a társadalmi szolidaritás ellen, vagy annak megszegésére irányul még akkor sem, ha jogérvényesen illetékes szerv hozta is meg, és mincs ellentmondásban az alkotmányos rendeletekkel. Létezik tehát valami, ami a jog fölött áll, ami több a jognál, amelynek elvei előtt a hatályos jognak meg kell hátrálnia: ez a társadalmi szolidaritás.

Duguit nagy *mementója* így hangzik: „Az állam függetlenül attól, hogy úgy állították be, és egy bizonyos ideig hitték is, *nem olyan erő, (hatalom) amely parancsol . . .*, hanem irányítójuk által szervezett és ellenőrzött *közszolgálatok* együttműködése.”

Nem győzők eléggé tiltakozni azon törekvés ellen, amely szerint minden olyan diszpozíció, amelyet egy állam törvényhozó szerve szabályosan hozott meg, *jogi norma*, amelynek minden jogász szó nélkül kell hogy engedelmeskedjen. Ha ez így lenne, *a jogi tanulmányok egy perc fáradságot sem érdemelnének*.

A társadalom jogi szervezetének kezdete óta léteznek olyan vélemények, amelyek szerint a társadalomban és az ember életében vannak *bizonyos értékek* is, amelyek az állam és a jog fölött állnak. Gondoljunk pl. Antigoné lelki vívódására, amikor nem akarja megszegni az általános, természetes és íratlan törvényeket, és tudatosan áldozza fel magát az általános emberi értékekért, amelyek a hatályban levő törvények fölött állnak.

A korszerű felfogások egyik képviselője a német R. *Laun*, aki jogelmélettel és nemzetközi joggal foglalkozott, súlyos csapást mért az állam

és a jog főleg erőszakként való felfogására. Szerinte a törvény egy *ofert* (ajánlat), amelyet a törvényhozó intéz a polgárokhöz:

„Ha valóban a törvény kötelező ereje és az állam autoritása az erőszakból és kényszerből ered, akkor nem létezhet másik jog az erőszak jogán kívül. A jog és az erőszak ugyanazzá válik... Az állam nem fog különbözni a rablóbandától, csak méreteit és szervezetségének fejlettségi szintjét illetően... Az összes jog azzá lesz, amit az erősebb jogának neveznek, a győztes joga, más szóval az erősebb, a győztes *kényszere*. Az emberek között ugyanaz a (jog) uralkodna, mint az állatok között: erős ha csak egy erősebb meg nem akadályozza, fel nem falja a gyöngébbet, de ezzel nem szegi meg a »kötelességet« és nem okoz »igazságtalanságot«. A »jog« szó fölöslegessé válik...”

V. Az állam- és jogszemlélet efféle áttekintése az államról és a jogról szóló definíciók sokféleségét bizonyítja. Ismételten hangsúlyozom, hogy az állam és a jog ilyen különböző, meghatározásokban gazdag és ellentétes eleme megismerési dezorientációt, sőt még félelmet is válthatnak ki amiatt, hogy mincs lehetőségünk *fölismeri* mündezeket a jelenségeket. És valóban, becsületes bevállani, hogy ez *nehéz*. De hinni kell, hogy *nem lehetetlen!*

Nem helyes-e az államról és a jogról szóló elfogadható definíció *előfeltételeként* a kutató előtt feltárni a meghatározások e gazdagságát és a különbözőségek valóban pazar képét. A tudományos *igazsághoz* vezető út igen rögzös és nehéz, az igazsághoz vezető út egyszersmind bizonyos tévelygés és visszakozás is, kétely (mégha az alkotó jellegű is), és a megismerésünk „rétegein” való átörés is.

Az állam és a jog vizsgálata példa annak érzékeltetésére, hogy a tudományos igazsághoz vezető út rendszerint nehéz.

Ha azt vesszük, hogy a definíció, amely szerint az állam (és a jog is) „a fizikai erő monopóliuma”, elegendő és megfelelő, én azt állítanám, hogy ez se nem *monopólium*, sem pedig *fizikai kényszer*.

1. Hogy miért nem monopólium?

Ha egyevértünk azzal, hogy a „monopólium” fogalmán *realitást és valamely tevékenység (kizárólagos) végzése jogának kisajátítását* értjük, amelyből *mások kizárandók*, akkor először is felvetődik a kérdés, hogy vajon az állam saját területén *kizárólagosan* végzi-e és sajátítja ki a fizikai kényszer tevékenységét?

Ebből a szempontból azt feltételezhetnénk, hogy az *államon kívül* az állam területén kényszert alkalmaznak vagy alkalmazhatnak:

- a) különböző szervezetek és
- b) egyének.

a) Az állítólagos „állami monopólium” kétségbe vonható azzal a tényrel, hogy a területén levő más szervezetek is végezhetik a fizikai erőszak aktusait. (Azt, hogy melyek ezek a szervezetek, már ismertettük.) Ismételjük, hogy ezek a szervezetek a *saját* fizikai kényszerükkel már annyira megerősödtek, hogy komoly vetélytársai az államhatalomnak. A kérdés tehát: Ki rendelkezik vagy végzi az államban és az állam területén

a legerősebb kényszert, az állami, vagy más szervezetek? És, ha e más szervezetek kényszere annyira megerősödik, akkor a kényszer szemszögéből, „az állam az államban” jelenségről beszélhetünk. Ha pedig e más szervezetek kényszere *felülkerekedik* vagy *győzedelmeskedik* az államhatalom kényszere felett, rendszerint az történik, hogy az illető államhatalmat vagy megbuktatják, vagy csak „papíron” létezik (jogi aktusokban, de a *valóságban nem!*).

b) Hogy az állam területén, az állam és más szervezeteken kívül *a kényszert az egyének is alkalmazzák*, azt hiszem, nem kell külön megindokolni. Már maga a tény, hogy jogrend létezik, biztosítja annak lehetőségét, hogy a polgárok ANTINORMATIVAN, vagyis jogellenesen viselkedhetnek. Ahol nem feltételezhető normaellenes tevékenység kialakulása, ott természetesen nem lenne szükség semmilyen normatív rendre és szankciókra. Amint tehát létezik JOG, reális feltételezni a JOGELLENESÉG kialakulását is. A jogellenes cselekvések és bűntények tényleges létezése a biztosítéka annak, hogy az állam területén az egyének is elkövetnek kényszert és fizikai erőszakot. A bűncselekmény, amelyet egyik személy a másik ellen követ el, ugyancsak az erőszak egyik formája.

Az előbbi elemzésből a következőket lehet leszögezni: nem az állam az egyedüli, amely területén „fizikai kényszert” alkalmaz, hanem rajta kívül ezt még más *szervezetek és egyének* is végzik.

Ha tehát igaz, hogy az állami hatalmon kívül az állam területén más *szervezetek és egyének* is alkalmazhatnak erőszakot, akkor igazolt-e az az állítás, hogy az állam saját területén a fizikai erőszak monopóliumának hordozója?

2. Ez miért nem csupán „fizikai kényszer”? Ha feltevésként csak azt vennénk, hogy az állam az ún. fizikai kényszert végzi, erre azt szeretnénk felelni, hogy ez sem pontos, és hogy az állam a fizikai kényszer mellett *a kényszer még számos formáját* alkalmazza, amelyek semmi esetre sem mellékesek vagy jelentéktelenek. Sőt néha a következő kérdés is föltehető: az állam rendelkezésére álló *kényszerformák* közül az államhatalom létezése számára melyik a jelentősebb, vagy kiélezettebb?

Az állam tehát a fizikai kényszer mellett még másmilyen kényszerrel is rendelkezik, mint például: a) politikai kényszer, b) gazdasági kényszer, c) ideológiai kényszer, d) vallási kényszer stb.

Természetesen, a *kényszer minden formái* jelentőségük szerint helyet cserélhetnek, vagy karöltve haladnak és párhuzamosan hatnak. Ha pedig így van, akkor miért mondjuk, hogy az állam *csak* a fizikai kényszert „monopolizálja”?

Gyakran megfelelkezünk arról, hogy az állam nemcsak fizikai, hanem pszichikai kényszert is alkalmaz. Az állam jogi normákat bocsát ki, és az államhatalom a jogi normákon keresztül meg akarja határozni címzetteinek viselkedését úgy, ahogy az saját érdekeinek megfelel.

Mivel a jogi normákban (az ún. hipotézis és dispozíció részek mellett) megjelenik a *szankció* is, mint az államhatom *jelzése* vagy *fenyegetése*, hogy az állami szervek által büntetendők lesznek azok a polgárok, akik

megszegik, vagy nem tisztelik a jogi normákat, így világos, hogy ezzel a jelzéssel vagy fenyegetéssel az államhatalom jogi címzetteivel szemben kifejezett *pszichikai erőszakot* alkalmaz, egyszerűen *fenyegeti* őket. Fenyegeti, még hozzá ebben az értelemben: ne szegd meg a jogi értékeket, mert elveszíted személyes értékeidet! Ez a következőket jelenti: ne szegd meg azokat a társadalmi értékeket, amelyeket a jog véd, mert elveszíted a sajátjaidat (személyes érdekeid, szabadságod, integritásod, sőt még az életed is!). *A büntetéstől való félelem* méha az egyedüli indíték, amely miatt az egyes polgárok eleget tesznek a jogi normáknak.

Azonban ez nem az egyedüli formája a pszichikai kényszernek, amelyet az állam alkalmazhat. Ebből a szempontból az államnak *másfajta* kényszer is rendelkezésére állhat, amellyel irányítani akarja polgárai viselkedését. Az állam a *propaganda hatásos eszközeivel* rendelkezhet, amely a polgárok tudatára hat, úgymond a „bölcstől” formálva azt!

Így az egyén, szinte születésétől kezdve szellemi korlátok között úgy halad az életben, hogy bizonyos kritériumok, értékek, álláspontok és fölfogások vezérlik.

A kényszer ezen fajtája, amelyet mi állami propagandának neveztünk, számtalan „csatornán” hatol a polgárok tudatáig. Első helyen említeném az ún. *államvallást*, amely az államhatalom alkotórésze. Tanulságos példa erre Szokratész esete. Őt ugyanis azzal vádolták, hogy „nem hitt azokban az istenekben, amelyekben az athéni nép és állam hitt” és ezzel „megrontotta az ifjúságot”. Sem a filozófiája, sem pedig az emberi egyénisége autonómiájáról alkotott zseniális meglátásai nem menthették meg attól, hogy fel ne őrlje az athéni bírósági szervek által támogatott népi és vallási konzervativizmus.

Az autonómia e nagy géniusza önmagát áldozta fel az athéni állam törvényességének elvébe vetett feltétel nélküli hitéért. (... „A törvényeket tisztelni kell.”) Később még az athéni nép is belátta, hogy milyen embert küldött a halálba és ugyanaz a tömeg, Szokratész bírójának és vádlójának a háza előtt elkeseredetten kiáltotta: „Átkozottak, megöltétek Athén legkiválóbb emberét!”

Az állam pszichikai kényszerének kialakítva az ún. hivatalos közvéleményt az *ideológia által*, a tájékoztatás, elsősorban a sajtó által, lehetősége van, hogy erősen befolyásolja a polgárok gondolkodását, tevékenységét. (Ennek kapcsán egy angol író a következőket mondta: „A közép-korban az embereknek a *tortúra* volt, ma pedig a *sajtó*, ez pedig *haladás*.” O. Spengler kiáltja: „Ne sajtószabadságot, hanem a sajtótól való szabadságot!” Természetesen, minél fejlettebb a társadalmi élet és a technikai eszközök, annál jobban fejlődhetnek ezek a technikai, vagyis információs eszközök az állam kezében.

Talán felesleges az ún. *gazdasági kényszert* is említeni, amelyet az államhatalom alkalmaz polgáraival szemben. Már maga az adó intézménye is állami *sarcot* képez a polgárok vagyonára és jövedelmére vonatkozóan, ami által a polgárok eszközei az állami „kincstárba” kerülnek. Enélkül egyetlen állam sem tudna fennállni! Az adó olyan, mint a *belépőjegy*,

amelyet a polgár fizet az állami közösségben való részvételéért és az ún. általános haszonból való részesüléseért. Hogy miként és melyik osztályra vagy csoportra oszlik szét ez a gazdasági jado vagy kényszer, az most nem fontos. De kétségtelen, hogy ez a „gazdasági kényszer” az állam kezdetétől fogva létezik, s ilyen messzire visszavezetve a következő tézist lehet fölállítani: hogy az állam története az adó története is.

Egy konkrét államban igen gyakran találkozunk nagyon összetett, vagy nem világos szituációval a következő kapcsán: az államban, melyek a *hatalom központjai* (centrumai), melyik központ a *legerősebb* és ténylegesen kinek a kezében van a „fizikai kényszer monopóliuma”. Ugyancsak itt vetődik fel a *politikai* hatalom (vagy a fizikai kényszer monopóliuma) és az ún. *gazdasági* hatalom hordozói közötti viszony is. Lehet-e két különböző hatalom különböző kezekben? Ha igen, a kettő közül melyik van *előnyben*? Melyik az általános *társadalmi* hatalom igazi és végső *forrása*? Lehet-e a két említett hatalom néha korlátozott, determinált, sőt elnyomott is az ún. *szellemi* hatalom által? Működben főleg az *ideológiák* és *vallások* szellemi hatalmára gondolok. Marxot parafrázálva elmondhatnánk, hogy az *elmélet* (természetesen az ideológia és a vallás is) *anyag* erővé válik, ha *széleskörűen* eluralkodik?

Nem szükséges nagyon bizonyítani, hogy azok a hatalmak melyek despotizmuson, vagy egyszerűen *rémuralmon* alapulnak, a lehető maximális heteronómiával vannak kitöltve, számos olyan negatív jelenséget eredményeznek, amelyek előbb-utóbb aláássák és le is rombolják az ilyen politikai rendszereket. E jelenségek közül különösen kiemelkednek: a polgárok gazdasági és politikai bizonytalansága, az embertelen és kegyetlen törvények, az állami szervek önkénye, a szervek közötti általános féltelenség és a polgároknak a szervektől való féltelme, a hazugság mint az „előmenetel” eszköze, a szabad gondolkodás és a személyes kezdeményezés hiánya, a kétszínűség és a hízelgés, a nyilvános és kölcsönös félrevezetés, a hamis hivatalos jelentések, a megvesztegetés, a korrupció, a gyávaság és a karnierizmus. Az ilyen rendszereket R. Ihering kiválóan jellemezte:

„A despotizmussal irányított közösségek jellegzetességei közé tartozik a jellemek furcsa hiánya... a nép alkotja a jogot, de jog is a népet... Objektív jogbiztonság nélkül nem létezik szubjektív, enélkül, pedig a jellemet sem lehet kialakítani. A jellem a személyiség belső szilárdsága. Így a kialakítási feltételeit a külvilágban kell keresni. Ott, ahol a népi erkölcs udvarlásból, alázatosságból, alárendeltségből, a ravaszság politikájából, aljasságból, alakoskodásból áll, ott nem lehet semmilyen jellemet sem kialakítani: az ilyen talajon csak rabok és álnokok nőnek, azok akik itt uraknak adják ki magukat, csak álházak szolgák, a fiatalokkal szemben erőszakosak és brutálisak, az idősebbekkel szemben pedig aljas behízeltők. A jellem kialakulásához szükséges az, hogy az embereknek gyermekkoruktól kezdve meglegyen a biztonságtudatuk. (R. Ihering: *Cilji u pravu* I. rész, Belgrád, 1894, 266—267. o.)

Néha valamely államhatalom, szigorú heteronómiával telítve, egy sajtós politikai manővert visz végbe: az ún. közjog területén az egyénekre

szigorú heteronómiát alkalmaz, míg az ún. magánjogi szférát igazi despotizmusnak engedi át.

Hegel erről a következőket írta történelemfilozófiájában: „A szilárdságért, amelyet a római polgár eltűrt az államban, kárpótlásként ugyanazon szilárdságot élvezte a családban: az egyik oldalon a szolga, a másik oldalon a despota.” (Hegel: Filozofija povijesti, Zágráb, 1961, 267. o.)

A szabad közösségek polgárai (gazdasági-politikai stb.) *biztonságán* alapulnak. Ebből a szempontból a fejlett autonómia rendszere alapot nyújt arra, hogy ők *maguk* alkossák a hatalmat. Ennek előfeltétele, Montesquieu szavaival élve, a „lelki nyugalom”, amely minden polgárnak a maga biztonságába vetett hitéből fakad: hogy ez a szabadság elérhető lehessen, olyan rendszert kell felállítani, amelyben egyik polgár sem fog félni a másiktól. (Montesquieu: Oeuvres Complètes II., Paris, 1949, De l'esprit des Lois, liv, XI. chap. VI.)

Ha tehát az állam, illetve az államhatalom a fizikai kényszeren kívül másfajta kényszereket is alkalmaz, s ha ezek a másfajta kényszerek gyakran kifejezettebbek vagy erősebbek a fizikai kényszernél, vagy ha komplexumokat alkotnak (mert azonos cél felé haladnak), igazolt-e akkor az állam meghatározásában csak a fizikai kényszert említeni és a többit mind kihagyni?

VI. Vannak-e az államnak és a jognak a kényszer elemén kívül más, a kényszerrel ellentétes elemei is?

A jogtudományban eltérők a vélemények e kérdéssel kapcsolatban, hogy vajon heteronóm vagy autonóm-e a jog; különböző nézetek jelentkeznek azzal a kérdéssel kapcsolatban is, hogy vajon a jog kívülről rákényszerített kényszer-e vagy az a címzettek szabad meggyőződése

A válaszok szélsőségesek lehetnek, ha ebből az alternatívából egyetlen megoldást választanak; viszont lehetnek szinterikusak is, ha mindkét megoldást kombinálják. Mi az állam és a jog létezésében és tevékenységében az *autonómia* és a *heteronómia* a *kényszer* és *szabad meggyőződés konstans és párhuzamos* létezését látjuk.

a) Miért heteronóm jellegű a jog?

A jog azért heteronóm, mert olyan címzettekhez szól, amelyek közül egyesek megtagadják az erkölcsi jóváhagyásukat. A jog területén a heteronómia mindenhol megnyilvánul, ahol egy szabályt egy másik akarat autoritásával hoznak meg, a mi akaratunk viszont nem adja erkölcsi beleegyezését. Ennek alapján ezek a címzettek megszeghetik a jogi normákat, de be is tarthatják őket — különböző indítékokból. Ez az utóbbi nem vonhatja kétségbe e normák heteronóm jellegét e címzettekkel szemben, mindaddig, amíg megtagadják erkölcsi igazoltságukat. A jognak tehát nem sikerült elérnie az *egységes* társadalmi elismerést. A jogot a társadalom elismeri, de csak *részlegesen*. Innen ered heteronóm jellege, mert bizonyos jogszabályok azokra a címzettekre is rákényszeríthetők, akik nem tekintik őket sajátjuknak. Ha az állam és a jog létezésének oka olyan magatartás lehetősége, amely nincs összhangban a joggal, akkor egyben a jog számára szükséges feltétel: a joggal szembeni ellenszegülés és a de-

liktum. A jog megszegése éppoly eleme a jog lényegének, mint a teljesítése is. A heteronómia tehát a jog lényegében van.

b) Miért autonóm jellegű is a jog?

A jogban közvetlen és közvetett autonómia létezik. A közvetlen autonómia azért nyilvánul meg benne, mert minden államban létezik tényleges törvényhozó (egyéni) vagy kollektív szerv). A jogszabályok meghozatalakor a törvényhozó akarata autonómiáját nyilvánítja ki. A jogszabályok rendszerint a törvényhozó meggyőződését fejezik ki. Ebben az esetben az ő akaratának a meghozott szabályokra vonatkozó közvetlen autonómiája nyilvánul meg.

Amíg a jogban létező közvetlen autonómia mellett az az érv szól, hogy nem lehet elképzelni egyetlen államhatalmat sem olyan tényleges törvényhozó nélkül, amelynek a jogszabályai nem az autonómia tükröződése volna, a következő tényt lehet felhozni az államhatalom szervezéséből: nem létezik olyan állam és jog sem, amely ne rendelkezne „az autonóm engedelmisség minimumával”.

A autonóm engedelmisség minimumán a meghatározott számú címzett a jog normának való önkéntes alávetését értjük.

A jog hatalom az autonóm engedelmisség minimumában néha saját fenntartásának biztosítékát is megtalálja. Ez azt jelenti, hogy minden államhatalom támaszát egy bizonyos társadalmi csoportban találja meg, amely az (állam által hozott) jogi normát elismeri saját akaratának kifejezéséként. Ebben az esetben e társadalmi csoport tagjai számára nyilvánvaló a jogi szabályok közvetett autonóm jellege.

Gyakran megtörténik, hogy egy politikai rendszer csak ezen autonóm engedelmisség minimuma segítségével áll fenn. A történelemben számos példát találunk arra, hogy egy állam ellentétbe került a társadalmi élet anyagi létfeltételeivel, amely meghaladta már regresszív jellegét, s amely kompromisszum nélkül összetűzésbe került polgárai többségének jogi tudatával, de ennek ellenére az állam hosszabb-rövidebb ideig még fennállt mint államhatalom és szabályai is fennálltak mint jog. Ennek oka, hogy az állam egy bizonyos számú polgár autonóm engedelmisségének minimumára támaszkodik. Bármely államban mindig lesznek olyanok, akik különböző okokból életüket a politikai rendszer és a jog életéhez kötik.

Ha elfogadható lesz az, hogy egy jogi hatalom létének szükséges feltétele az autonóm engedelmisség minimuma, ezzel egyben az a gondolat is kifejezésre jut, hogy a jogi hatalom fennállásának feltétele hatékonyságának minimuma. A hatékonyság minimuma nélkül a jog elveszítené társadalmi jelentőségét és társadalmi funkcióját. A teljesen hatástalan jogrendszer elvesztí jogi jelentőségét.

c) Milyen a viszony a jog és a kényszer között?

Mivel a jogban és az államban együtt létezik az autonómia és a heteronómia, eleve értelmezendő a kényszer alkalmazása is. Kérdés csupán, hogy azonos-e a jog a kényszerrel, leszűkíthető-e a jog a kényszerre és létezhet-e jog kényszer nélkül? Az a véleményünk ugyanis, hogy a jog

nem azonos a kényszerrel, de a jog nem létezhet kényszer nélkül, a kényszer a jog mozgatója és támasza, (konstans elem a jogban, de semmiképpen sem alkotja a teljes jogot. A jogban, a kényszer mellett, egy ezzel ellentétes elem is immanens: a *meggyőződés*.

Az állam és a jog tipikus jegyeit vizsgálva észlelhetjük, hogy egyik sem tekinthető teljes egészében se heteronómnak, sem pedig autonómnak. A címzettek álláspontjától függően a jogszabályok a címzettek egy része számára autonóm normaként jelentkeznek, míg mások számára heteronóm normaként. Úgyszintén elmondható az is, hogy a jog egyrészt kényszert képez, amelyet rákényszerítenek a címzettek egy csoportjára, másfelől viszont a másik csoport számára a jog mint meggyőződés jelentkezik. Tehát az autonómia és a heteronómia, meggyőződés és kényszer minden jog immanens eleme.

Az autonómia és a heteronómia elemei, a kényszer és a meggyőződés azonban nem statikusak, hanem egyazon jogrend keretén belül állandó *kvantitatív és kvalitatív* változásban vannak. Az ún. „társadalmi szervek normatív tevékenysége” az autonóm elemek növekedését jelenti valamely jogban és e folyamatban, ahol maga a szabályok címzettje mint törvényhozó is tevékenykedik. A szocialista demokrácia fejlődésének folyamatait *mindinkább jellemeznie kellene* a címzettek és a kötelező normák címzői mind nagyobb fokú azonosulásával.

El kell ismerni, hogy a történelmi folyamán (de talán ma is létezhetnek ilyenek) egyes *konkrét* államok valóban polgáraik nagy része felett „csupasz erőszakot” gyakoroltak. Azonban itt *más* kérdésről van szó. Vajon ez lényeges-e az államnál, vagy ez az állam küldetése az emberi társadalomban, hogy a „fizikai erőszak” hordozója legyen? Itt lényeges volna csak egy pillanatra feltenni a következő kérdést: Mi van az állam és a jog *szabályozó* szerepével az emberi társadalomban, és mi van a *békelítető* *funkciójával* az emberi társadalomban?

Ha Engels mondhatta, hogy az „államot azért találták föl”, hogy az osztályok kölcsönösen ne merítsék ki egymást a harcban, és hogy e harcban ne semmisítsék meg önmagukat, de az emberi társadalmat se, kétkedhetünk-e abban, hogy az államnak és a jognak bizonyos „békítő funkciója” is van az emberi társadalomban?

Továbbá: Mi van az állam és a jog *védő* *funkciójával*, amikor is bizonyos *általános társadalmi érdekeket* véd, nem pedig csak osztály- vagy egyéni érdekeket? Úgyszintén mi van a *társadalmi rendet és rendszert védő* *funkciójukkal?* *Jogtudomány és dialektika* c. könyvemben, 1962-ben a következő kérdést tettem fel: *vajon többet érne-e az egyenlőség rend nélkül az egyenlőség nélküli rendnél?*

Gyakorlatilag az egyes állami hatalmak kedvünkre vallók (helyeseljük), vagy ellenük vagyunk (nem helyeseljük), vagy pedig közömbösek vagyunk irántuk. Az államhatalmat úgyszintén *néha* szeretjük, *néha* utáljuk, *néha* pedig közömbösek vagyunk iránta, az állam és a szabályai iránti pillanatnyi állásfoglalásunktól függően, főleg saját érdekünkéből vagy más indítékokból.

Tudományos szempontból azonban a heteronómia és az autonómia mindig jelen van egy államhatalom lényegében, „csak” az a kérdés, hogy mekkorák a „tétjeik”. Az egyik államhatalomnál a kényszer a több, a másikon pedig a polgárok autonómiája és szabad meggyőződése. Az egyik államhatalom ellenértébe kerülhet a polgárok többségének tudatával, a másik viszont a polgárok többségének tudatára támaszkodik. Ez tehát tisztán történelmi kérdés: az államhatalmak *különböző kvantum* autonómiával és heteronómiával *rendelkeznek*. Sőt egyazon állam fennállásának és tevékenységének különböző időszakában is a heteronómia vagy az autonómia különböző kvantumai mutathatók ki. Tehát ugyanazon államon belül a heteronómia és az autonómia ezen elemei *változnak*. Nem is beszélve arról, hogy a háború például rendkívüli állapot, s hogy az államon *belüli* (vagy *kívüli*) krízisek mennyire hathatnak a polgárok szabadságainak állapotára, vagyis a heteronómia, illetve az erőszak növekedésére.

Vannak időszakok, amikor egy államhatalom összetűzésbe kerül a társadalommal, vagy perben van polgárai többségével. Ha ez így történik, *jorradalom van kiátásban!*

Ha tehát egyetértünk azzal, hogy minden államhatalom és jog mind az autonómia, mind pedig a heteronómia elemeivel van megtöltve, igazolt-e akkor azt állítani, hogy az állam „a fizikai kényszer monopóliumának hordozója”? Vajon az állam ilyen meghatározásával *nem maradt-e ki a jog és az állam másik lényeges eleme, az autonómia, az államhatalom meghatározott elismerésének és meghatározott egyének vagy csoportok általi elfogadásának eleme?*

VII. Külön kérdés, hogy vajon az állam definíciója, mely szerint „a fizikai erőszak monopóliuma” elegendő lehet, ha elhagyjuk az állam szemléletét belső jogi szempontból, és ha államra nemzetközi-jogi aspektusból tekintünk. Mint ismeretes, az állam a *nemzetközi közösség tagja*. Ebben a közösségben az állam arra kényszerül, hogy gondot viseljen a jogairól, de *hoggy kötelelességeket* is vállaljon. A nemzetközi közösségből az állam *kedvezményeket* is, de *terheket* is kap. Jelentkezik tehát a következő kérdés: *Hogyan lehet az államot nemzetközi jogi szempontból értelmezni, körülírni, meghatározni? Abból a szempontból kiindulva, hogy az állam a nemzetközi közösség tagja, kielégítene-e bennünket egy olyan definíció, amely szerint az állam saját területén monopolista, a fizikai kényszer egyedüli hordozója? Szeretném, ha erről azok is szólnának, akik nálam szakavatottabbak, én viszont csupán néhány észrevételre korlátozódnék:*

Az állam ebben a nemzetközi közösségben (erejétől, gazdagságától és tekintélyétől függően) *erőszakolhatja* hatalmát más államokra, de *elvárhatja* más államok hatását is. Ebből a szempontból különféle viszonyokra kerülhet sor:

1) Az állam saját területén polgáraival szemben rendelkezhet és alkalmazhatja a legerősebb fizikai erőszakot, de ugyanakkor a nemzetközi viszonyokban gyöngye, tekintélytelen és hatástalan.

2) Egy államhatalom belső viszonyokban maximális erőszakot alkalmazhat, nemzetközi viszonylatban viszont egy másik, nála erősebb állam csatlósa, vagy rezervátuma, „szatelitje” lehet.

3) Egy államhatalom rendelkezhet és területén alkalmazhat maximális fizikai és más erőszakot, de a nemzetközi viszonyokban gazdasági függőségben lehet. Ugyanis az ún. politikai erő mellett mindig figyelembe kell venni egy állam ún. gazdasági erejét is. Sohasem lesz megoldva a kérdés, hogy a kettő közül melyik az erősebb. Merem állítani, hogy eddig még soha, egyetlen *ideológia* sem menthette meg a gyenge gazdaságot, de gyakran megtörtént, hogy a gyenge gazdaság tönkretette a legjobb *ideológiát* is.

A korszerű világ képe (amely az ellentmondások és diszpozíciók ellenére is mindinkább integrálódik és az egységes világbéke egységes egészzé válik) — alapján leszögezhető, hogy a területén fennálló „fizikai erőszak monopóliumának” a föltételezett létezése mellett némely állam csak halvány kép a nemzetközi küzdőtéren, ha gazdaságilag vagy politikailag alárendelt viszonyban van.

A nemzetközi függőség különböző formáiról, remélem, nem kell beszélnem. Ahogy azonban a világ mindinkább egy egészet alkot, a hatalmak gazdasági ereje rendszerint nem áll meg a másik állam politikai határánál. A nemzetközi monopóliumok, kartellek, transznacionális szervezetek, a fegyverkezés szükségessége és a fegyvert áruló erős államok zsarolása — az ún. technológia transfere, a szabadalom és a patenteszabályozások kivetett hálójá, a nemzetközi adósságok és más gazdasági kötelezettségek, a nemzetközi vagy nemzeti bankok ereje más államokkal szemben, a neokolonializmus jelensége, az ún. stratégiai anyagok és nyersanyagok feletti tényleges monopólium, mind-mind arról tanúskodik, hogy a nemzetközi életben vannak és kialakulhatnak a *politikai és gazdasági hatalom* központjai, amelyekkel szemben az egyes államok (mindamelllett, hogy saját területükön a fizikai kényszer maximumával rendelkeznek és alkalmazták ezt) tehetetlenek és hatástalanok. Így a következő jelenségre kerülhet sor: az állam *despota* a saját területén, de *szolga* a nemzetközi szintén. Akkor hogyan definiáljuk az ilyen államot?

Ha minden állam a *nemzetközi közösség tagja*, a nemzetközi viszonyok küzdőterén és más nemzetközi-jogi alanyok konstellációjában, akkor igazolt-e állítani, hogy az állam saját területén a „fizikai erőszak hordozója”? Helyes-e és tudományosan igazolt-e az állam meghatározásából kihagyni a nemzetközi jogi szempontot, amely szerint elvben szuverén, egyenjogú és egyenlő a más államhatalmakkal? Vagy: saját területén „a fizikai erőszak hordozójának” lenni és ugyanakkor a nemzetközi jogi viszonyokban más állammal szemben nem szuverénnek, egyenjogúnak, egyenlőnek lenni — *nem összekapcsolhatatlan?*

VIII. Végezetül tehát még csak annyit, hogy szándékom csak az *állam és a jog* gazdag, sokféle és ellentmondásos *valóságának* bemutatása volt.

1. Azt szerettem volna kihangsúlyozni: hogy a *valódi* társadalmi és

ezek szerint az állami és jogi élet is annyira összetett, sokféle és ellentmondásos, hogy nagyon nehéz közös nevezőre hozni és definiálni.

2. Az eddigi fejtegetésben felmerült álláspont szerint az állam ezt a „monopóliumot önmaga számára” kisajátítja, „proklamálja” stb., s ezért igazolt az államról mint a fizikai kényszer monopolistájáról beszélni. Azonban az állam és a jog fölismerésében egy elvi, *gnoszeológiai* kérdésről van szó, vagyis arról, hogy általánosan vagy egy konkrét államról és jogról alkotott definíciókat és tudományos nézetünket aszerint alakítjuk-e, amit az állam *önmagáról* gondol, vagy posztulátumokkal ékesíti magát, vagy pedig az államról a társadalmi viszonyokban levő objektív tényezők alapján alkotunk képet? Ha az első módszert választanánk, akkor az államot azval a definícióval határoznánk meg, *amellyel ez saját magát definiálja*. Nem nehéz megítélni, hogy ez tudományosan engedélyezett lenne-e. Mint ahogy egy személy igazi mivoltát nem aszerint ítéljük meg, amit ő saját magáról gondol, hanem azt vesszük figyelembe, hogy reálisan hogyan viszonyul a társadalmi jelenségekhez, munkájához és embertársaihoz, ugyanúgy az államhatalmat sem definiálhatnánk a saját hatalmáról alkotott normatív nyilatkozatai alapján. Az ilyen definíció nem *tudományos*, hanem *normatív* volna.

Mindig tudatában kell lenni annak, hogy nagyon nehéz megkülönböztetni a jogi hatalom normatív kívánságát a valóságtól. Ha másképp ítélünk, akkor az állam *„reális értékeléséhez”* és megismeréséhez elegendő lenne, ha elolvasnánk az *alkotmányát!* Ez mit sem érne mert egy állam alkotmányos-jogi állapota és társadalmi-politikai realitása között igen nagy eltérés lehet. Az alkotmányt, mint a polgárok szép katalógusát, tele lehet tűzdelni frázisokkal, a valóságban viszont közönséges despotizmusról lehet szó. A hazugság a jogban igen szélesen elterjedhet és nagyon elharapózhat.

Határozottan állítom, hogy nekünk tudósoknak nem szabad hinaúnk egyetlen állam saját magáról alkotott normatív nyilatkozatának sem. Ez nem jelenti azt, hogy az állam minden önmagáról alkotott normatív nyilatkozatának hamisnak kell lennie, hanem csak azt, hogy nem szabad a priori hitelt adni neki.

Valaki azt hihetné, hogy az államra és a jogra vonatkozó szélesebb (vagyis dialektikus) nézet pártolásának szükségessége, e jelenségek egyoldalú felfogásának kritikája az *eklekticizmus* veszélyével fenyeget. Ugyanis az eklekticizmus megismerésünkben olyan módszerként ismeretes, amelynek alkalmazásakor szorgalmasan és pontosan, már amennyire ez lehetséges, valamely tárgy vagy jelenség összes különböző és különféle meghatározását gyűjtjük, valamint hogy egy jelenségről tudjunk *mindent*, ne csak a *lényegeset*. Ahhoz viszont, hogy egy *jelenségről megtudjuk a lényegét*, szükséges előfeltétel az, hogy először megtudjunk róla *mindent*, vagy minél többet. Akkor aztán a tapasztalatunk alapján *lényegcsekre és lényegtelenekre* szelektáljuk a meghatározásokat. A *lényeges* meghatározásokat egyesítve megismerésünk eljut egy jelenség *fogalmáig*. Mint ismer-

tes, fogalmak nélkül nincsenek ítéletek az emberi megismerésben. Ítéletek nélkül viszont nincs *tudomány*. Így jutunk el arra az útra, amelyet Kant, majd pedig Hegel „a tudományhoz vezető királyi útnak” nevezett, vagyis olyan útnak, amely az *igazság* felé vezet bennünket. Ez viszont a *munka és a gyakorlat* mellett az emberi megismerés végső célja kell hogy legyen.

Véleményem és javaslatom szerint tehát az állam *lényeges* ismérvei a következők volnának: Az állam olyan *társadalmi szervezet*, amelynek van:

1. *HATALMA*, s így

a) az államhatáron belül NEM a kényszer monopóliumával, hanem a LEGNAGYOBB kényszerrel rendelkezik;

b) a másik államhoz viszonyítva, tehát „kifelé” úgy lép fel, mint „egyenlő az egyenlővel”.

Ennek a hatalomnak pedig a következő jellegzetességei vannak: az elsősorban *szuverén, kényszer* jellegű és végső fokon *osztály jellegű*.

2. *TERÜLETE*.

3. *LAKOSSÁGA* és

4. *JOGA*, vagyis *JOGRENDJE*.

Rámutatva a tényre, hogy az államhatalom, ha állam akar maradni, a saját területén, rendelkeznie *kell* (nem a fizikai kényszer monopóliumával, mert ez lehetetlen) a *legnagyobb*, vagy *legerősebb* kényszerrel a saját területén. Továbbá arról van szó, hogy ha ez az állam *elveszítene* ezt a legerősebb kényszert, megszűnne államhatalom lenni, rendelkezései pedig megszűnnének jog lenni.

Amennyiben egy másik politikai erő venné kézbe ezt a legnagyobb vagy legerősebb kényszert, akkor ez válna az új államhatalommá.

Természetesen ezzel a felsorolással az állam (és a jog minden eleme mint *eszenciális, funkcionális és történelmi egység* nem merül ki.

Ahhoz, hogy az állam és a jog valódi és teljes képét megkapjuk, továbbra is gondot kell viselni egyéb fontos és igen jelentős összetevőkről, amelyek az állam és a jog fogalmán belül helyezkednek el.

IX. El kell még mondanom, hogy nem volt szándékomban az államról és jogról végleges állásfoglalást adni, hanem csak fel akartam hívni a figyelmet az állam és a jog definíciójában levő meghatározások összetettségére, sokrétűségére, sokféleségére és ellentmondásosságára.

Mert az állam és a jog kifejezetten *dinamikus* jelenségek. Hogy a jövőben milyen *formát és lényezet* kapnak majd, arról ma nehéz bizonyosat mondani. A társadalom állandó változásával szükségszerűen változik majd az állam és a jog is.

Az előbbi analízissel a következőket szerettem volna elérni:

1. Rá akartam mutatni: azon kell fáradoznunk, hogy az egyes igen fontos jelenségek (mint például a jog és az állam) már elévült definícióit felül kell vizsgálni és a világ mai képéhez idomítani.

2. Fel akartam hívni a figyelmet, hogy az állam és a jog meghatározásai mennyire eltérőek, sőt ellentmondásosak. Eszerint nem olyan egyszerű

megadni a definíciójukat, s e jelenségek tudományos felfogása sem egyszerű feladat.

3. Fel akartam kelteni érdeklődésüket az állam és a jog felfogásában a *gnoszeológiai és filozófiai* út iránt. Ám eközben semmi esetre sem akartam elhanyagolni sem a politikai, sem az ideológiai, sem pedig a gazdasági szempontot.

4. Vonakodtam attól, hogy egy ilyen összetett, sőt ellentmondásos anyagban, mint amilyen az állam és a jog felfogása, *én magam szilárd ítéleteket és végleges határozatokat hozzak.*

Én csak fel szerettem volna vetni *a problémát és felállítani a téziseket* kérdés formájában. Csoportunk segítségével nélkülül nem akartam kész definíciókkal előhozakodni.

5. Gondoltam, hogy a tudományban néha értékesebb (vagy egyedül lehetséges) *felállítani* a problémát, mint *apodiktikusan megoldani*. A megismerés folyamatában hiszek az „emberi igazság rétegességében”, de úgyszintén a relativitásában is. Az öröklött ismeretek és elődeink tapasztalata alapján dolgozunk tovább. Ezek szerint az igazság eminensen diakronikus, és *folyamatban* szerezhető meg. Az igazság, mint ahogy Hegel is rámutatott, nem monéta, amelyet adni és kapni lehet. Ezek szerint az igazság felé vezető közös utunk és minden tanulság, amit ezen az úton szerzünk, személyesen is értékes lesz!

Fit fabriciando faber!

Kartag Ódri Ágnes fordítása

Rezime

Država i prisila

Neposredan povod ovog članka su rasprave u naučnoj grupi JAZU na temu „Pravo i društvo — temeljno istraživanje” gde su postavljene problemi potrebe preispitivanja definicije države kao monopola fizičke prisile.

Upozorava se na složenost, mnogostrukost, raznolikost i protivrečnost odredaba u definiciji države i prava kao izrazito dinamičnih pojava, bez namere davanja čvrstih sudova ili zaključaka o državi i pravu. Željelo se samo skrenuti pažnja na neka pitanja i postaviti teze u obliku pitanja (kao npr.: da li država ima u rukama monopol sredstava fizičke prisile; može li država na svojoj teritoriji imati još koju drugu vrstu prisile — ekonomsku, ideološku, psihičku; ima li država i druge elemente suprotne prisili itd.) smatrajući da je u nauci katkad vrednije postaviti problem, nego ga apodiktički rešiti.

Uz naglašavanje složenosti državnog i pravnog života, tvrdi se da je nemoguće sve to bogatstvo i protivrečnost uhvatiti i svesti na jedan ili dva nazivnika.

Uz sve ove ograde autor ipak daje svoje mišljenje o bitnim elementima države i predlaže da se država odredi kao ona društvena organizacija koja ima: 1. vlast, 2. teritoriju, 3. stanovništvo, 4. pravo tj. pravni poredak, ističući pri tom da država mora raspolagati ne monopolom fizičke sile, nego najvećom ili najjačom prisilom na svojoj teritoriji.

Resummee

Der Staat und der Zwang

Direkten Anlass zu diesem Artikel stellen die Diskussionen in der wissenschaftlichen Gruppe der JAZU über das Thema: „Recht und Gesellschaft — grundlegende Untersuchung“, in dem die Probleme und Notwendigkeit der Untersuchung der Definition des Staates, als des Monopols des physischen Zwanges beleuchtet wurde.

Es wird auf die Kompliziertheit, Vielseitigkeit, Verschiedenheit und Gegensätzlichkeit der Definition des Staates und des Rechts, als ausgesprochen dynamischen Erscheinungen unterstrichen, ohne dabei feste Urteile und Beschlüsse über Staat und Recht zu geben. Es soll nur die Aufmerksamkeit auf einige Fragen gelenkt werden und Thesen in Form von Fragen zu stellen (so z. B.: ob der Staat ein Monopol ist, der alle Mittel des physischen Zwanges in der Hand hat; kann der Staat auf seinem Gebiet auch andere Mittel des Zwanges gebrauchen, sowie des ökonomischen, psychischen, ideologischen; hat der Staat auch andere gegenteilige Mittel zur Verfügung usw.). Dabei wird vorgestellt, dass in der Wissenschaft die Vorstellung des Problems oft wertvoller ist als es apodiktisch zu lösen.

Die Kompliziertheit des staatlichen und rechtlichen Lebens wird unterstrichen und es wird darauf hingewiesen, dass es unmöglich ist, diese ganze Menge von Gegensätzlichkeiten auf einen oder zwei Nenner zu unterbringen.

Entgegen allen diesen Zweifeln, gibt der Verfasser seine Auffassung zu, und schlägt vor, dass der Staat, als die gesellschaftliche Organisation, aufgefasst wird, die hat: 1) Macht, 2) Territorie, 3) Einwohner, 4) Recht, d. h. Rechteinrichtung. Dabei wird unterstrichen, dass der Staat nicht mit dem Monopol der physischen Kraft, sondern mit dem grössten und stärksten Zwang, auf seiner Territorie verfügen muss.